

דף שבועי

פרשת משפטים, תשפ"ד, מספר 1556

מהדיברות לפרשת משפטים

יואל בן-נון

אלילים ולמצוות השבת יכולות לבוא לפני המשפטים וגם אחריהם.

המשפטים וחוקי גוי קדוש – מבנה הפרשיות

בהמשך פרשתנו קיימים מעברים דרמטיים בין היחידות השונות. לאחר הפתיחה ("וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׁים לְפָנֶיךָ...") ולאחר ההתרגלות ללשון המשפט המותנה ("כי... ואם..."), התורה חוזרת בבת אחת לציוויים מוחלטים: "וְגַר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצְנֶנּוּ... כֹּל אֱלֻמְנָה וְיִתּוֹם לֹא תַעֲנֹן", כמו גם איסורי ריבית ונשך. אלו מקרים שבהם ה' הוא השופט, כי לעלובי החיים אין סיכוי רב להגיע למשפט הוגן בבית משפט. אמירה זו חייבת להדאיג את כולנו, כי משפט ה' עלול להיות נורא! יחד עם איסורי המשפט המוחלט חוזרים ומופיעים גם חוקי ההקרבה במזבח, הנראים כהמשך לאלו שבסוף פרשת יתרו, וכל זאת ללא פתיחה חדשה וגם ללא פרשה חדשה. הכול ברצף אחד שאיננו מובן במבט ראשון.

במבט כולל, שמתחיל במעמד הר סיני עם עשרת הדברים, וממשיך בחוקי גוי קדוש (בסוף יתרו), היחידות בפרשת משפטים מסודרות במבנה כיאסטי (חוזר לראש):

1. מהמשפט המותנה (מקרה < דין) אל המשפט המוחלט ('לא תעשה').
2. מהמשפט המוחלט אל חוקי גוי קדוש.
3. חזרה אל עיקרי "עשרת הדברים" – בדרך אל הארץ.
4. חזרה אל הר סיני – הברית וספר הברית, "נעשה ונשמע", והתגלות כבוד ה' עד עליית משה להר סיני.

זעקת הגר והעני: יש מי ששומע

בחלק הראשון של פרשתנו שולט המשפט המותנה, שבו מקרה מוביל לדין – מה ישפטו השופטים למי שפשע. אולם באמצע פרק כ"ב מתחולל מעבר דרמטי מ"המשפטים" אל המצוות והמוסר. בעולם כולו, המשפט הרגיל הוא משפט מותנה – מה ישלם המזיק, הגנב או השומר שהתרשל בשמירתו. המצוות, לעומת זאת, עיקרן באיסור מוסרי: "וְגַר לֹא תוֹנֶה וְלֹא תִלְחָצְנֶנּוּ כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם. כֹּל אֱלֻמְנָה וְיִתּוֹם לֹא תַעֲנֹן" (שמ' כב:כא).

לעומת המשפט הנוהג בעמים, ה"משפטים" בתורה כפופים לעשרת הדיברות, כפירוט והרחבה של האיסורים המוסריים המוחלטים. על כן, בסופם הדיבור חוזר אל האיסורים המוסריים המוחלטים! ישנה גם הקבלה בין משפטי העבדות בראש הפרשה, הנובעים מדיבור "אֲנֹכִי ה'... אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ... מִבְּרֵית עֲבָדִים" (שמ' כב:כ), לבין החזרה למצוות ולמוסר

בסוף פרשת יתרו יש פתיחה חגיגית: "אֲתֶם וְאֵתֶם כִּי מִן הַשָּׁמַיִם דִּבַּרְתִּי עִמָּכֶם" (שמ' כ:יח), וממנה מתחילים חוקי גוי קדוש בדרכי עבודת ה' הראויה, איסורים ומצוות, שהם כמו תולדות לדיברות הראשונים. הפתיחה של פרשתנו "וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשִּׁים לְפָנֶיךָ" (שם כא:א) אינה יכולה להיחשב כהמשך רצוף ל'חוקי גוי קדוש' שבסוף פרשת יתרו, אלא בהכרח היא פותחת יחידה חדשה בתוך פרשיות ברית סיני. להלן נראה, שחוקי גוי קדוש חוזרים ונמשכים בתוך המשפטים ואחריהם, כך שהחוקים והמשפטים משתלבים במבנה שלם וסגור, כתולדות והרחבות של 'עשרת הדברים'¹.

עם זאת, סדר הפרשיות וסדר ה'תולדות' אינו חופף בהכרח את סדר הדיברות; משפטי מכות (מיתה וחבלות) ומשפטי נזק וגניבה שבחלק 'המשפטים' הם תולדות משותפות לשני הדיברות "לא תרצח" ו"לא תגנב", בשל הקשר המציאותי בין שני אלה בעולם הפשיעה. שוד, למשל, עלול להסתיים במוות, כפי שמפורש בדין 'בא במחורת' (שם כא:לז והלאה).

הדיבר הראשון הוא "אֲנֹכִי ה'... אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מִבְּרֵית עֲבָדִים", ולפיכך תולדותיו הן משפטי העבד והאמה. ראייה לכך היא הביטויים הדומים: "יֵצֵא לְחַפְשֵׁי חֵנֶם" (כא:ב) ו"לֹא תֵצֵא כְּצֵאת הָעֲבָדִים" (כא:ז). הביטויים של יציאה מעבדות "לחפשי" ו"צאת העבדים" מופיעים יחד עם הרעיון הגדול של היציאה מעבדות לחרות; זה העיקר ביציאת מצרים, והוא מוכיח את הקשר בין משפטי עבד ואמה לבין הדיבר הראשון בעשרת הדיברות. כך כתב כבר רס"ג בפירושו בתחילת משפטים².

כפי שצוין לעיל, פתיחת פרשתנו מתחילה יחידה חדשה, ולפיכך התורה מעגנת את ראשית המשפטים בראשיתם של הדיברות.

לאחר משפטי עבד ואמה מופיעים משפטי מוות ומכות, שהם תולדות והרחבות של "לא תרצח", ואחר כך מופיעים משפטי נזק, שומרים וגנבה, שיש בהם מפגש בין "לא תרצח" ו"לא תגנב", כאמור לעיל. מכאן, שסדר הדיברות אינו קובע בדיוק את סדר התולדות במצוות ובמשפטים, וכך, למשל, תולדות לאיסורי

* הרב ד"ר יואל בן-נון, מאמר זה מבוסס על ספריו: 'בינה בתורה בראשית-שמות', ו'מקראות' לפרשת משפטים.

1 רעיון זה מופיע לראשונה במדרש ויקרא רבה לפרשת קדושים: "תני ר' חייא: פרשה זו נאמרה בהקהל מפני שרוב גופי תורה תלויין בה. ר' לוי אמר: מפני שעשרת הדברות כלולין בתוכה (ויקרא רבה פרשה כ"ד, ה).

2 פירושי רב סעדיה גאון לספר שמות, ירושלים תשנ"ח, עמוד קח.

בציפייה ובחרדה לסיום ההבשלה ולראשית הקציר. מכל החגים, דווקא 'קמחא דפסחא' כמעט לא היה להם; גם המצה שבארץ הייתה בפסח "לחם עני" (דב' טז:ג), זכר מוחשי ליציאת מצרים.

חזרה להר סיני: לשלב יראה ואהבה

מעמד הר סיני מסתיים בפרק כ"ד במזבח "תחת ההר" עם קורבנות עולה וחגיגת שלמים יחד עם כתיבת "ספר הברית" וקריאתו ועם כריתת הברית (שמ' כד:ד-ח). לבסוף, בשיא המעמד, חזיון ההתגלות של כבוד ה' "אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל" כמלך יושב על כס השמיים – התגלות שלא פגעה בסעודה החגיגית ("וַיֹּאכְלוּ וַיִּשְׂתּוּ", שם כ"ד:י-יא). דבר מכל אלה לא נזכר בתחילת המעמד, שאופיין בקול השופר החזק ובחרדת המוות,⁴ ובמקביל, תיאורים אלו של החרדה הגדולה בפתיחת המעמד, לא הופיעו בסיומו.

הפתיחה מובילה ליראת ה' הרוממה, הבחירית, ואילו החתימה מבססת את אהבת ה' עם החגיגה והשמחה בעבודתו. אי אפשר לזכות בקדושת הדיבור הישיר מאת ה' בלי יראה, ואי אפשר לקבל את הדיבור ברצון ובבחירה, בלי אהבה.

בני ישראל יכלו לומר "נַעֲשֶׂה וְנִשְׁמָע" (שם כד:ז) רק כאשר שמעו "אֵת כָּל דְּבַרֵי ה' וְאֵת כָּל הַמְּשָׁפְטִים" (שם ג) עם קריאת "סֵפֶר הַבְּרִית" (שם ז). בהתאם לכך פירשו רבי אברהם אבן-עזרא והרמב"ן, שכך גם היה סדר הדברים: תחילה יראה גדולה עם הדיברות, ולבסוף חגיגה גדולה עם הברית. לדבריהם, "ספר הברית" כלל את עשרת הדיברות עם פרשת משפטים, וזהו פשוטו של מקרא.

אולם, חכמי התלמוד (שבת פח ע"א) ורש"י קראו אחרת; הם למדו מפרק כ"ד את מספר הימים של העליות והירידות בפרק י"ט:

וַיִּשְׁכַּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיְכַסְּהוּ הָעָנָן שָׁמַיְתָּ יָמִים, וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִתּוֹךְ הָעָנָן (שמ' כד:טז).

לפי קריאתם, יש בתורה שני תיאורים הפוכים אך משלימים, של אותם הימים עצמם: גם חרדת מוות וגם התלהבות עצומה, בבת אחת; "עֲבַדוּ אֵת ה' בְּיִרְאָה וּבְרֵעָה" (תה' ב:יא).

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.
 הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון עורכת לשון: רחל הכהן שיף

המנוסחת בלשון דומה (באיסורי הלחץ והונאת הגר ועינוי יתום ואלמנה), והיא מעוגנת ביציאת מצרים. בנקודה זו אנו עוברים גם מתחום השיפוט של בני אדם, אשר שופטים בשם "הא-להים", אל משפטו של 'שופט כל הארץ' בכבודו ובעצמו. וכאן טמון עיקרו של הפרק:

אִם עָנָה תַעֲנֶה אֹתוֹ, כִּי אִם צַעַק יִצְעַק אֵלַי, שְׁמַע אֲשַׁמְעֶנּוּ. וְחָרָה אַפִּי וְהִרְגֹתִי אֶתְכֶם בְּחָרֵב וְהָיוּ נְשִׁיכֶם אֲלֻמְנוֹת וּבְנֵיכֶם יִתְמָיִם (שם:כב-כג).

במילים אחרות ופשוטות יותר, אוי ואבוי לכם אם תאלצו את ה' להתערב ולשפוט!

כדי להגיע אל בית המשפט ולקוות למשפט צדק, דרוש מינימום של כוח כלכלי-חברתי. גר, יתום ואלמנה, כמו עניים ודלים, הם חסרי כל כוח, ולכן הם לא יגיעו לבית המשפט האזרחי. בייאושם, הם יצעקו אל ה', "וְשִׁמְעֵתִי כִּי חָנוּן אָנִי" (שם כו).

חובתנו המוסרית היא לשמוע את צעקת האביונים, כדי שלא יתעורר חרון אף ה', חלילה; מכוח יציאת מצרים, ה' דורש שנשמע אנחנו את הצעקה. הפנייה היא לבית המשפט עם אזהרות חמורות לשופטים עצמם; לא לקבל שמועות שווא ועדי חמס ושקר, לא להטות משפט גם אם הרוב פועל כך, לא להטות משפט אביון לרעתו וגם לא לטובתו, לא להרשיע בלי הוכחות ברורות, וכמובן, להתרחק מדבר שקר, ומהשוחד המסוכן יותר מכול. אחרי המשפט המוחלט, התורה חוזרת אל המצוות, אל השבת, השמיטה והחגים שבהן טמון החיבור בין העם לארץ. אולם החיבור הזה לא יהיה קל והוא יימשך תקופה ארוכה:

מַעַט מַעַט אֶגְרָשְׁנוּ מִפְּנֵיךָ עַד אֲשֶׁר תִּפְרָה וְנַחֲלֶתָ אֶת הָאָרֶץ. וְשִׁתִּי אֶת גְּבֻלְךָ מֵיַם סוּף וְעַד יַם פְּלִשְׁתִּים וּמִמִּדְבַּר עַד הַנְּהָר...³ (שמ' כג:ל-לא).

על פי התורה, לא תיתכן גאולה שלמה בבת אחת! החיבור בין העם לארץ מתחיל בשמיטת היבולים בשנה השביעית, לטובת "אֲבִינֵי עַמְךָ" (שם כג:יא), נמשך בשביתת השדה בשבת (לעומת שבת הבית, ראו לעיל פרק ט"ז): "לְמַעַן יָנוּחַ שׁוֹרְךָ וְחִמְרְךָ וַיִּנְפֹּשׂ בֵּן אִמְתְּךָ וְהַגֵּר" (שם יב), ונשלם בשלושת ה"רגלים"; רגלים אלו הם חגים חקלאיים בארץ – קציר ואסיף (שם טז), וגם חגי העם היוצא ממצרים (ראו לעיל פרק י"ג):

אֵת חַג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצּוֹת פָּאֶשֶׁר צִוִּיתְךָ לְמוֹעֵד חֹדֶשׁ הָאָבִיב כִּי בּוֹ יֵצְאָתָּ מִמִּצְרַיִם... (שם כג:טו).

האביב זו התבואה המבשילה ("כִּי הַשְּׁעָרָה אָבִיב", שם ט:לא), אבל לעומת הפופולריות העכשווית של השם, בכל התנ"ך לא נזכר 'חג האביב'. מדוע? כי גם ביבולים ובחגים החקלאיים (כמו בגאולה), הקציר והאסיף מגיעים בתהליך, "מעט מעט" ולא בבת אחת. לעם חקלאי אין במה לחגוג באביב; התבואה מהשנה שעברה כבר נאכלה ברובה הגדול, והיבול החדש עודנו מבשיל בשדה (ואניות עם תבואה מארצות אחרות לא היו). אבותינו החקלאים יצאו באביב של כל שנה "מִן הַמִּצְרַיִם" (תה' קיח:ה), והמתינו

⁴ אכן, ניתן לראות בתחילת המעמד רמז קל לסופו, בחשש הגדול שהעלה ה', "פֶּן יִהְיֶה אֵל ה' לראות ונפל ממנו רב" (שמ' יט:כא). יש מקום להבין שחשש זה מופנה לאותם אצילים שבסוף המעמד עלו וראו, וה' חס עליהם (שם כד:יא).

³ בהקשר זה, סיפר לי הסופר עמוס עוז בביקורו בעפרה (המופיע בספר 'מפה ומשם בארץ ישראל'), שראה פסוק זה על שולחנו של דוד בן-גוריון, בלשכתו בתל אביב, ואף ניהל עמו דיון נוקב על כך.